

Chapter: 7

Q.1	पुढील बहुपर्यायी प्रश्नांचा दिलेल्या उत्तरांपैकी अचूक पर्याय निवडा	3
1	..... वयोगटांतील लोकांचा समावेश कार्यकारी लोकसंख्येत होतो. अ. ० ते १४ ब. १४ ते ६० क. १५ ते ६० ड. १५ ते ५९	
Ans	१५ ते ५९ वयोगटांतील लोकांचा समावेश कार्यकारी लोकसंख्येत होतो.	
2	समाजात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार ..... घटकावर अधिक अवलंबून असतो. अ. लिंग गुणोत्तर ब. जन्मदर क. साक्षरता ड. स्थलांतर	
Ans	समाजात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार साक्षरता घटकावर अधिक अवलंबून असतो.	
3	जन्मदर हा मृत्यूदरापेक्षा अधिक असल्यास लोकसंख्या ..... अ. कमी होते ब. वाढते क. स्थिर होते ड. अतिरिक्त होते	
Ans	जन्मदर हा मृत्यूदरापेक्षा अधिक असल्यास लोकसंख्या वाढते .	
Q.2	चूक की बरोबर सांगा व चुकीची विधाने दुरुस्त करा.	5
1	प्रदेशाच्या क्षेत्रफळावरून लोकसंख्येची घनता समजते.	
Ans	चूक - लोकसंख्येची घनता ही प्रदेशाचे क्षेत्रफळ तसेच प्रदेशात राहणाऱ्या लोकांची संख्या यावरून समजते.	
2	अधिक आर्थिक सुवत्ता म्हणजे प्रदेशाचा विकास होय.	
Ans	चूक - प्रदेशाचा विकास हा जीवनाची गुणवत्ता उपलब्ध संधी व स्वातंत्र्य यांवर सुद्धा अवलंबून असते.	
3	ज्या प्रदेशातील लोकसंख्येचे स्थलांतर होते त्या प्रदेशातील मनुष्यबळावर विपरीत परिणाम होतो.	
Ans	बरोबर	
4	विकसनशील देशांचा मानव विकास निर्देशांक एक असतो.	
Ans	चूक - विकसनशील देशांचा मानव विकास निर्देशांक शून्य असतो.	
5	साक्षरतेमुळे प्रदेशातील लोकसंख्येची गुणवत्ता ठरते.	
Ans	बरोबर	
Q.3	भौगोलिक कारणे लिहा.	10
1	कार्यकारी लोकसंख्यागट महत्त्वाचा असतो.	
Ans	i. १६-५९ या वयोगटातील लोकसंख्या कार्यकारी लोकसंख्या गट मनाला जातो. ii. १६ वर्षाखालील ब ५९ वर्षापेक्षा जास्त वय असलेली लोकसंख्या अकार्यकारी गटात मोडते म्हणून ते अवलंबित आहेत. iii. कार्यकारी लोकसंख्या गट उत्पादन प्रक्रियेत सक्रिय सहभागी असतो. म्हणून ते आर्थिक विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावतात.	
2	वयोगट रचनेला अभ्यास आवश्यक आहे.	
Ans	i. वयोगट रचनेला अभ्यास आपणास कार्यरत गट आणि अवलंबित गट यांचे प्रमाण लक्षात घेण्यासाठी मदत करते. ii. तसेच ज्येष्ठ नागरिक बालके यांच्यासाठी विविध योजनांची आखणी करण्यास वयोगट रचनेचा अभ्यास महत्त्वाचा ठरतो. iii. देशाच्या किंवा प्रदेशाच्या विकास दर यात वयोगटरचनेचा अभ्यास महत्त्वाचा असून संसाधने कार्यक्षमपणे वापरली जाऊ शकतात.	
3	लोकसंख्या हे एक महत्त्वाचे संसाधन आहे.	
Ans	i. कोणत्याही देशाच्या आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विकासात लोकसंख्या हे संसाधन महत्त्वाचे असते. लोकांच्या संख्येपेक्षा त्यांची गुणवत्ता महत्त्वाची असते. ii. जर १६-५९ वयोगटातील लोकसंख्या अधिक असेल तर ती देशाला कार्यकारी गट पुरविते. उदा. भारत. iii. जर देशात साक्षरता प्रमाण अधिक असेल तसेच लोकसंख्या कौशल्यपूर्ण असेल तर देशाचा आर्थिक वियक्स जलद गतीने होतो.	
4	मानव विकास निर्देशांकामुळे देशातील नागरीकांची खरी प्रगती कळते.	

- Ans** i. आर्थिक निकष, आरोग्य शिक्षण यांच्या मूल्यांचे गणन करून मानव विकास निर्देशांकाचे मापन करण्यात येते.
 ii. उच्च विकसित प्रदेशांचा निर्देशांक एकच्या जवळ असतो तर प्रदेशातील प्रगतीचे मन जसजसे कमी असेल तसतसा निर्देशांक हा कमी कमी होत जातो.
 iii. मानव वियक्स निर्देशांक आणि युनाटेड नॅशनल डेव्हलपमेंट प्रोग्रॅम हे मानव विकास निर्देशांकानुसार दरवर्षी देशांची यादी प्रकाशित करतात.

5 साक्षरतेची विकासाशी थेट संबंध आहे.

- Ans** i. उच्च साक्षरता जलदगतीने आर्थिक वृद्धी व सामाजिक व सांस्कृतिक बदल घडवून आणते .
 ii. कमी साक्षरता कौशल्य नसलेला कार्यरत गट पुरवते परंतु त्यामुळे संसाधनाचा चुकीचा वापर होतो.
 iii. उच्च साक्षरता जीवनाची गुणवत्ता रोजगाराची संधी, व स्वातंत्र्य या गोष्टी पुरविते.

Q.4 सविस्तर उत्तरे लिहा.

1 लोकसंख्येची घनता अधिक असलेल्या प्रदेशात कोणत्या समस्या असतील.

- Ans** लोकसंख्येची घनता अधिक असलेल्या प्रदेशांना पुढील समस्यांना सामोरे जावे लागते.
 i. निवास , शिक्षण, आरोग्य, पिण्याचे पाणी इ. पायाभूत सुविधांची टंचाई निर्माण होते.
 ii. झोपडपट्ट्यांचा विकास होतो.
 iii. नोकरी व रोजगाराची संधी कमी असल्याने चोरी, खून यांसारख्या गुन्हेगारी प्रवृत्तींची वाढ होते.
 iv. बससेवा व रेल्वेसेवा यांसारख्या सुविधांवर ताण पडतो.
 v. भूमीवर ताण पडतो. तसेच प्रदूषण ही प्रमुख समस्या बनून भू-प्रदूषण, जल प्रदूषण, हवा व ध्वनी प्रदूषण यांसारख्या समस्या निर्माण होतात.

2 साक्षरता यावर टिप लिहा.

- Ans** i. वय वर्ष ०७ पेक्षा अधिक वयोगटातील लोकांचे साक्षर किंवा निरक्षर अशा दोन गटांत वर्गीकरण करता येते.
 ii. ०७ वर्षावरील लिहिता-वाचता येणाऱ्या व्यक्तीस साक्षर समजले जाते.
 iii. साक्षरतेचे प्रमाण अधिक असेल, तर देशाचा आर्थिक, सामाजिक आणि संस्कृतिक विकास जलद गतीने होतो. याउलट, साक्षरतेचे प्रमाण कमी असल्यास देशाच्या आर्थिक, सामाजिक आणि संस्कृतिक विकासात अडथळे निर्माण होतात.
 iv. साक्षरतेचा जीवनमान, जीवनाची गुणवत्ता, उपलब्ध संधी आणि स्वातंत्र्य या घटकांशी प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे संबंध असतो.

3 लोकसंख्या वितरणावर परिणाम करणाऱ्या अनुकूल व प्रतिकूल घटकांची यादी करा.

- Ans** i. अनुकूल घटकांची यादी – सुयोग्य पाणी पुरवठा, कमी अभिवृत्ती, योग्य पाऊस, हवामान, सुपीक मृदा, वाहतूक सुविधा बाजाराची उपलब्धता राजकीय स्थिरता नागरीकरण, औद्योगिकीकरणासाठी योग्य संसाधने इ.
 ii. प्रतिकूल घटकांची यादी :- उंचसखल प्रदेश, पाण्याची टंचाई, अवर्षण, अयोग्य हवामान, नापीक मृदा, युद्ध व राजकीय अस्थिरता अकार्यक्षम सरकारी धोरणे, सामाजिक तंटे व रूढी परंपरा.

4 वयोगट रचना यावर टिप लिहा.

- Ans** i. लोकसंख्येची वयोगटानुसार विभागणी म्हणजे लोकसंख्येची वयोगट रचना होय.
 ii. ०-१५ वयवर्ष, १६-५९ वयवर्ष, आणि ६० व त्यापेक्षा जास्त हे तीन लोकसंख्येचे वयोगट आहेत.
 iii. १६-५९ कार्यक्षम लोकसंख्या गट मानला जातो ते प्रमुख कार्यकारी गट असून देशाचे महत्त्वाचे संसाधन मानले जाते.
 iv. १५ वर्ष वयाखालील व ६० वर्षापेक्षा जास्त वयोगटातील व्यक्ती अवलंबित असतात.
 v. वयोगट रचनेची माहिती सरकारला बालके व ज्येष्ठ नागरिक यांच्या साठी विविध योजना आखण्यास मदत करते.

5 लोकसंख्या रचनेच्या अभ्यासात कोणत्या बाबी विचारात घेतल्या जातात.

- Ans** i. लिंगगुणोत्तर :- लोकसंख्येची लिंगानुसार स्त्री व पुरुष अशी विभागणी केली जाते. उदा. दरहजारी पुरुषामागे स्त्रियांची एकूण संख्या
 ii. वयोगटरचना : वयोगटानुसार लोकसंख्येचे ०-१५ या वयातील व्यक्तींचा गट, १६-५९ या वयातील व्यक्तींचा गट व ६० व त्यापेक्षा जास्त या वयातील व्यक्तींचा गट असे वर्गीकरण केले जाते.
 iii. कार्यानुसार लोकसंख्येची रचना : प्रदेशाच्या लोकसंख्येचे कार्यकारी गट व अकार्यकारी गट असे वर्गीकरण केले जाते
 iv. निवास स्थान : प्रदेशातील लोकसंख्येची विभागणी ग्रामीण व शहरी अशा निवासी गटात केले जाते.
 v. साक्षरता : लोकसंख्येचे साक्षर व निरक्षर असे वर्गीकरण करण्यात ज्यांना लिहिता वाचता येते ते साक्षर. साक्षर लोकसंख्या लोकसंख्येची गुणवत्ता दर्शविते.

6 लिंग गुणोत्तर कमी असलेल्या प्रदेशांत कोणत्या समस्या जाणवतात?

- Ans** i. कमी लोकसंख्येची घनता असलेल्या प्रदेशात आर्थिक विकास कमी प्रमाणात होतो.
 ii. कमी रोजगार संधी असल्याने स्थलांतर मोठ्या प्रमाणावर होते.
 iii. कौशल्यपूर्ण कामगारांचा तुटवडा.
 iv. राहणीमानाचा दर्जा खालावलेला असतो.
 v. माहिती तंत्रज्ञानाचा अभाव.

7 लिंग गुणोत्तर यावर टिप लिहा.

Ans i. दरहजारी पुरुषामागे स्त्रियांची संख्या म्हणजे लिंग गुणोत्तर होय.
हे प्रमाण पुढीलप्रमाणे काढले जात.

ii. लिंग गुणोत्तर प्रमाण = $\frac{\text{स्त्रियांची एकूण संख्या}}{\text{पुरुषांची एकूण संख्या}} \times 1000$

iii. जर स्त्रियांची एकूण संख्या दर हजारी पुरुषांमागे जास्त असेल तर लिंग गुणोत्तर जास्त आहे असे मानतात परंतु दरहजारी पुरुषांमागे स्त्रियांची संख्या कमी असल्यास त्यास लिंग गुणोत्तर कमी मानतात.

iv. केरळ राज्यात सर्वात जास्त लिंगगुणोत्तर आहे तर महाराष्ट्रात स्त्रियांची संख्या 2011च्या जनगणनेनुसार 979 आहे.

v. पुरुषांचे बाहेर स्थलांतर, हे अधिक लिंगगुणोत्तर दर्शविते तर कमी जन्मदर हे कमी लिंग गुणोत्तर दर्शविते.

